

Phocas'ın Sütunu, Heraclius'un İkonası: Roma'dan Bizans'a Geçiş

The Column of Phocas and The Icon of Heraclius: Shift from Rome to Byzantium

Hüseyin SALİKOĞLU

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin SALİKOĞLU

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
<https://ror.org/05n2cz176>

Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Muğla,
Türkiye

ORCID: [0000-0001-7054-9259](https://orcid.org/0000-0001-7054-9259)
e-mail: hsalikoglu@gmail.com

Başvuru/Submitted: 02.05.2023
Kabul/Accepted: 07.11.2023

Atıf: Salikoğlu, Hüseyin, "Phocas'ın Sütunu, Heraclius'un İkonası: Roma'dan Bizans'a Geçiş", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (Aralık 2023): 535-553.

Citation: Salikoğlu, Hüseyin, "The Column of Phocas and The Icon of Heraclius: Shift from Rome to Byzantium", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (December 2023): 535-553.

Lisans/License:

Öz- Roma İmparatorluğu'nun ne zaman Bizans'a evrildiği konusundaki tartışmaya arkeolojik ve sanat tarihsel kanıtların yardımıyla katkı sağlamak mümkündür. Günümüze ulaşmış birçok arkeolojik ve maddi kanıttan biri de Roma İmparatorluğu'nda neredeyse kesintisiz sürdürülmüş anıtsal sütun dikme geleneğidir. Bu geleneğin son evresi Roma İmparatorluğu'nun Bizans'a evrildiği süreçte önemli bir yere sahiptir. Roma kenti ve bu kentin kalbi Forum Romanum imparatorların diktiği birçok anıtsal sütuna ev sahipliği yapmaktaydı. Başkent Constantinopolis'e taşındığında ve imparatorluk Hristiyanlaştığında dahi bu geleneği hem eski hem de yeni başkentte sürdürmüşlerdi. Bu sütunlar onları Romalı geçmişlerine bağlayan devlet anıtlarıydı. Roma egemenliğini, imparatorun otoritesini, Romalı kimliğini, toplumsal hafızayı ve klasik kültürü temsil etmekteydiler. 7. yy'ın başında İmparator Heraclius bu geleneği terk etti. Onun iktidarı bazı tarihçiler için Roma imparatorluğunun sonu olarak kabul edilir. Bu bir tesadüften ziyade, Heraclius'un içinde yaşadığı dünyanın değişip dönüştüğünün de somut kanıtıydı. Anıtsal sütunlar adeta Roma imparatorluk ideolojisinin kamusal alanda dalgalanan bayrağıydı. İmparatorların anıtsal sütun dikme geleneğini terk etmeleri klasik kültürden ve Roma imparatorluk ideallerinden de kopmak anlamına gelmekteydi. Bu tarihsel durum, bugün Bizans denilen uygarlığın da doğuşuna işaret etmekteydi.

Anahtar Kelimeler- Phocas Sütunu, Forum Romanum, Geç Roma, Bizans, Geç Antikçağ.

Abstract - It is possible to clarify through the archaeological and art historic perspective when the Roman Empire collapsed and when the Byzantium began. One of the surviving archaeological and material proofs was the tradition of honorific columns that was sustained almost uninterruptedly in the Roman empire. The city of Rome and her heart Forum Romanum housed many honorific columns erected by emperors. They sustained this tradition even after the capital had moved to Constantinople and the empire had been Christianised. These columns were the state monuments that linked them to their past. They represented Roman supremacy, imperial authority, Roman identity, its collective memory and the classical culture. At the beginning of the seventh century, Emperor Heraclius abandoned this tradition. His reign is accepted as the end of the Roman empire by some historians. This was not just a coincidence though. It was the concrete evidence of the changing and transforming world Heraclius lived in. Honorific columns were literally the Rome's ideological flag in the public sphere. The emperors' abandonment of the tradition of erecting honorific columns meant a break with classical culture and Roman imperial ideals. This historical situation heralded the dawn of a new civilization called as Byzantium today.

Keywords- Column of Phocas, Forum Romanum, Later Roman Empire, Byzantium, Late Antiquity.

Yayın Tarihi	26 Aralık 2023
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-Turnitin
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26 December 2023
Reviewers	Single Anonymized - A Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

This article aims to demonstrate that the Column of Phocas is a magnificent material evidence showing exactly when Rome transformed into Byzantium. This transitional era, in which many traditions were abandoned or had to be abandoned, is called Late Rome for ancient researchers, Early Byzantium for Byzantine scholars, and Early Middle Ages for medieval researchers.

The showcase of Roman art, which persistently exhibited continuity but also reflected the dynamics of the emerging new world, was the Forum Romanum located in the capital city of Rome. The forum, where memorial items brought from various conquests were exhibited in a historical order, was an important public space where statues of emperors rose like gods on colossal columns, while more modest aristocratic statues were exhibited in the shade of the emperors.

With the relocation of the capital to Constantinople, the tradition of emperors erecting columns in the city became more widespread, resulting in a kind of monumental column explosion in the new capital. The placement of a bronze statue depicting the emperor Constantine as a god on top of a porphyry column erected in 330 was evidence that the tradition in the old capital of Rome was continued. However, the last monument added to the Forum Romanum, representing classical culture and Roman ideology, was a column bearing the statue of Emperor Phocas. This column was not only an abstract reference to the Roman imperial tradition, but also a concrete display of using materials from other monuments of the empire, similar to the victory monuments of Constantine. The tradition of erecting

columns by emperors in both Rome and the new capital Constantinople was a result of the interdependent relationship between the two cities.

The decline of classical civilization in the 7th century was not only due to natural disasters such as wars, epidemics, earthquakes, and droughts but also the loss of power of the senatorial aristocracy and curiales class. This decline was not exclusive to the eastern cities of the empire but also affected other urban elements of classical culture. For example, inscriptions, an important urban feature, continued partially in the 6th century but almost disappeared by the 7th century. Similarly, the tradition of erecting statues of important individuals and senators to adorn the streets and public structures of cities had also vanished, except in the capital city of Constantinople. While the Senate continued to exist in some form, it had significantly reduced responsibilities and powers and primarily served a ceremonial function. In 630, the Senate building in the Forum Romanum was transformed into a church, with the permission of Emperor Heraclius. During this period, loyalty to traditional symbols representing authority and institutional order decreased, as evidenced by the conversion of the Senate building into a church in the West.

In this transformation, Roman society shifted its focus from the imperial cult to the cult of saints and the Virgin Mary. The symbolism chosen by Emperor Heraclius, including the column of Phocas representing the established order of the Roman Empire and the icon of Jesus used during his campaign against the Sasanians, clearly demonstrates the empire's transformation. The hierarchical, privileged, wealthy, and power-based Roman system was being replaced by a system that concentrated and focused more on the figure of the emperor and the palace. During the reign of Heraclius, the influence of Greek language increased significantly, leading to the adoption of the Greek title "Basileus" instead of Latin titles such as "Imperator," "Caesar," or "Augustus." This change was not simply a linguistic shift, as the Greek word "Basileus," meaning king, was chosen instead of the Greek equivalent of "Autokrator," which corresponds to the Latin "Imperator." The David Plates, named after the depiction of King David on them, carry Heraclius' seal dating from 629/630 on their reverse sides. These plates depict the battle between King David and Goliath and were primarily used as propaganda by Heraclius against the Sasanian King Khosrow II.

The disappearance of monuments that reflected imperial authority through changes in size, shape, and function of monumental architecture is among the concrete evidence of the transition from Rome to Byzantium. The abandonment of this tradition, which progressed in parallel with classical culture, marks the end of Rome and the birth of Byzantium. Therefore, an emperor statue placed on a column was not just an artwork, but a state monument symbolizing the relationship between the person who governs the state, and the people subject to that person. Through these monuments, emperors demonstrated their adherence to traditions and respect for their past. The city of Rome was adorned with the most beautiful ones of these monumental columns. A similar attitude to Heraclius converting the Senate building in the West into a church is also seen in the abandonment of the tradition of erecting monumental columns by Roman emperors. The fact that Heraclius, who overthrew the last emperor Phocas and came to power, abandoned this ancient Roman tradition shows us that classical culture has come to an end. Because the column of Phocas was the last Roman monument representing classical culture, composed of the emperor, senatorial elites, and curiales class. The Roman society, which had been undergoing transformation for a long time, had become the subjects of a *Basileus*, identified with David, rather than an *Imperator* associated with Augustus under Heraclius' rule.

GİRİŞ

“Uykusuz bir gecenin ardından afili bir adımla Forum’a giriş yaptım, Romulus’un dikildiği, Cicero’nun konuştuğu ve Caesar’ın düştüğü gibi hatırlanmaya değer her nokta bir anda gözlerime çarptı. Birkaç günlük yorgunluk kayboldu, bir an için sakinleşip, etrafı incelemeye başladım.”¹

“15 Ekim 1764’te Capitolium’un yıkıntıları arasında otururken yalın ayaklı keşişleri Iuppiter Tapınağında akşam ayini yaparken gördüğümde aklıma Roma’nın Gerileyiş ve Çöküş Tarihini yazma fikri geldi.”²

Roma’nın Gerileyiş ve Çöküş tarihini yazan Edward Gibbon (1737-1794), o dönem eğitimli ve zengin gençler arasında moda olan *Grand Tour* adlı seyahate çıkmış ve bu seyahatin belki de en önemli güzergahı olan Roma kentini ziyaret etmişti. Biyografisinde anlatıldığı gibi ileride çok meşhur olacak eserini yazma fikri aklına burada mı geldi, bilinmez ancak imparatorluğun kalbi olan Roma kentini ve bu kentin de merkezi olan Forum Romanum’u bu gezisinde ziyaret etmişti. Kendini adeta *Imperium Romanum*’un tarihinin sergilendiği bir açık hava müzesini gezerken bulmuştu. Forum, ilk imparator Augustus’tan itibaren ticari işlevinden arındırılarak, imparatorluğun görsel propagandasının yapıldığı törensel ve anıtsal bir mekân haline dönüştürüldü. Kentin belleği olan bu sembolik alan zamanla imparatorların ve senatör aristokratların heykelleriyle bezendi. Geç Antikçağ’da da eklenmeye devam eden heykel ve sütun gibi mimari unsurlar forumda imparatorluk geleneklerinin sürdürüldüğünün de kanıtıydı. Bu simgesel alana dikilen en son anıtsal öge olan Phocas Sütunu, klasik kültürün ve Roma Uygarlığının sonlandığına işaret etmekteydi.

Kökü eski Yunan’a dayanan anıtsal sütun dikme geleneğinin son bulması ve Geç antikçağ kronolojisinin sınırının çizilmesi konuları birbiriyle yakından ilişkili iki olgudur. Kronolojik, coğrafi, tekil ya da çoğul gibi temalar üzerinden tartışılrsa da Geç Antikçağın odak noktasını Roma İmparatorluğu teşkil etmektedir. Dolayısıyla Geç Antikçağ olarak tanımlanan dönemin nerede sonlandığı sorusu yerine Roma’nın ne zaman Bizans’a evrildiği sorusu üzerine odaklanmak gerekmektedir. Roma’dan Bizans’a geçişin nasıl gerçekleştiği konusuna ışık tutacak o dönemden bazı maddi kanıtlar günümüze ulaşmıştır. Bunların başında Roma devletinin otoritesini simgeleyen anıtsal sütun dikme geleneğini gelmektedir. Roma devleti ve yöneticisi imparatorlarla özdeşleşen bu simgesel devlet anıtları, Romalılığı ve Roma devlet geleneklerini de temsil etmekteydi. Anıtsal sütun geleneğinin terk edilmesi Roma’nın devlet geleneklerinin, yönetsel işlevlerinin ve ideallerinin sonlandığını gösteriyordu. Bu düşünceden hareketle bu makalede Phocas Sütununun, Roma’nın tam olarak ne zaman Bizans’a dönüştüğünü gösteren muazzam bir maddi kanıt olduğunu gözler önüne sermek amaçlanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, Roma’dan Bizans’a geçiş tartışmasını tarih yazımı sınırları dışına çıkararak günümüze ulaşmış dönemin anıtlarının da içerisine dahil edildiği yeni bir bakış açısını savunmaktadır.

Tarih Yazımında Roma’dan Bizans’a Geçiş Meselesi

4. yy’ın başında Diocletianus’un imparatorluk görevine gelmesi ya da bırakması Geç Antikçağ’ın başlangıcı olarak görülse de ne zaman sonlandığı konusu hep tartışılmalıdır.³ Gerçekten de 4. yy’dan itibaren gelişen olaylar dizisi o kadar ilginçti ki Gibbon’ın yolunu açtığı, Avusturyalı sanat tarihçi Alois Riegl’in (1858-1905) adını koyduğu bu dönem, birçok tarihinin ilgisini çekmişti.⁴ Henri-Irénée Marrou ve Arnold Hugh Martin Jones gibi isimler de ilgilerini bu alana yönelten tarihçiler arasındaydı. Fransız

¹ John Murray, *The Autobiographies of Edward Gibbon* (London: John Murray, 1897), 267.

² Murray, *The Autobiographies*, 270.

³ Geç Antikçağ’ın sonlandığı konusunda ileri sürülen bazı tarihi olaylar; I. Constantinus’un yeni başkenti kurması, I. Theodosius’un ölümü (395), Roma’nın batısının barbarların eline geçmesi (476), Iustinianus’un ölümü (565), Maurikios’un tahtan indirilmesi (602), Herakleios’un başkenti gasıp Phocas’tan alması (610), Herakleios’un ölümü (641) ya da İslam’ın ortaya çıkışı gibi tarihler hayli ilginç bu çağın sonlandırılmasında ileri sürülen kronolojik çıkarımlardır.

⁴ Turhan Kaçar, “Geç Antik Çağ nedir?” içinde *Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi*, ed. Turhan Kaçar ve Celal Şimşek (İstanbul: Ege Yayınları, 2018), 4.

tarihçi Marrou, *Décadence romaine ou antiquité tardive?* (Roma'nın Çöküşü mü yoksa Geç Antikçağ mı?) adlı eserinde Iustinianus dönemine kadar uzanan bir Geç Antikçağı esas alıyordu. A. H. M. Jones, 1964'te yayınlanan *The Later Roman Empire 284-602, A Social and Economic Survey* adlı kitabında bu çağı, Diocletianus'un tahta çıktığı 284 yılıyla Maurikios'un 602 yılındaki ölümü arasında bir kronolojik çerçeve oturttu. Peter Brown'ın çığır açan *The World of Late Antiquity* (1971) eseri Geç Antikçağı, İslam'ın doğuşuna kadar indirerek daha uzun bir Geç Antikçağ modeli sundu. Birçok uzmanın katkıda bulunduğu *Late Antiquity: A Guide to the Post-Classical World* adlı referans çalışmada yayınlanan (1999) manifestoda; “artık uzmanlar, öğrenciler ve genel olarak eğitilmiş kişiler için yaklaşık 250 ile 880 arasındaki bu dönemi kendi ayakları üzerinde duran kendine özgü ve oldukça kararlı bir dönem olarak ele alma zamanı gelmiştir” denmişti.⁵ Averil Cameron'ın *The Mediterranean World in Late Antiquity: AD 395-600* adlı eseri 1993 yılında çıkan ilk edisyonunda Geç Antikçağ için başlığındaki tarihleri ve coğrafi alanı tarif ederken 2012 yılında yayınlanan ikinci edisyonunda 395-700 tarihlerini esas almıştı. Cameron, “Orta Çağ artık ileriye itilmiştir, artık Germen istilaları ya da Arap Fetihleriyle başlamamaktadır, bu durumda İslam bile Geç Antik çağ dünyasının ayrılmaz bir parçası olmaktadır” diyerek bu dönemin daha geniş bir zaman diliminde ve çok daha geniş bir coğrafi alanda değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştu. Stephen Mitchell, 2006'da yayınladığı kitabına *A History of Later Roman Empire: 284-641* ismini vererek bu çağın nerede sonlandığı ve nasıl adlandırılması gerektiği tartışmasında kendi yaklaşımını sergiledi.

Daha yakın dönemde çıkmış iki önemli monografik çalışmadan birisi; Peter Heather'ın *The Fall of the Roman Empire* isimli çalışmasıdır ki Gibbon'ın “barbar olgusu” tezini savunur, bir diğeri ise Bryan Ward-Perkins'in *The Fall of Rome and the End of Civilization* başlığına sahip ve daha fazla dikkati hak eden çalışmasıdır. Ward-Perkins, Geç Antikçağdaki kamusal binalar üzerine yaptığı önemli çalışmada, antik çağdan orta çağa uzanan zaman diliminde bu yapıların imparatorluk geleneğinden kopmayarak süreklilik gösterdiğini ortaya koymuştu. Gerçekten de İmparatorluğun Doğusu 7. yy'daki Arap istilalarına kadar kurumsal ve yönetsel anlamda pek de değişmeden kalmıştı.⁶ Daha yoğun bir şekilde kentleşmiş olan Doğu, bunu kentsel kimliği içerisinde sakladığı klasik kültüre borçluydu. İmparatorluğun Batısında ise geç 7. ve 8. yy'larda bu sürekliliğin izlerine neredeyse hiç rastlanmadığına işaret eden Ward-Perkins, bu olguyu tarif etmek için “Uygarlığın Sonu” tanımını kullanmıştır.⁷

7. yy'da başlayan kentsel çöküş, gerçekten de klasik kültürün ortadan kalkmasına neden olmuştu. Ward-Perkins gibi araştırmacıların birçok kanıtını gözler önüne serdiği kent odaklı klasik uygarlığın sonu, iddia edildiği gibi Roma'nın batısının barbarların eline geçmesiyle değil Roma'nın doğusunun da imparatorluk ideal ve geleneklerinden kopmasıyla gelmişti. Söz gelimi, Roma ve Constantinopolis kentleri için gerekli buğdayı sağlayan *annona* sistemi imparatorluğun tahıl ambarı olan Mısır'ın ve Afrika'nın elden çıkmasıyla (618-9) çökmüş ve istense de bu imparatorluk geleneği sürdürülemedi.⁸

Bunun gibi birçok geleneğin terk edildiği ya da terk edilmek zorunda kaldığı bu çağ, Eskiçağ araştırmacıları için *Geç Roma*, Bizans çalışanlar için *Erken Bizans* ve orta çağ araştırmacıları için *Erken Orta çağ* olarak adlandırılmaktadır. Adı her ne olursa olsun bu çağın merkez teması, Roma İmparatorluğunun ne zaman çöktüğü ile ilintilidir. Son elli yılda yapılan çalışmalar, bu dönemin sınırlarını; coğrafi ve zamansal anlamda uzatsa da Geç Antikçağ denen paradigma aslında; yeni etnik grupların imparatorluğun nüfusuyla karıştığı, Roma'nın imparatorluk kudretinin tehlike altında olduğu, ekonomik, kültürel ve yönetsel değişimlerin yaşandığı bir döneme işaret etmektedir. Aynı zamanda, yeni dini hareketlerin geleneksel inanışla etkileştiği ya da rekabet ettiği, Hristiyan önderlerinin toplumda yeni roller edindiği, aile, kent ve vatana adanmış bir hayat idealinin, tanrıya adanmış bir hayat idealine

⁵ Glen W. Bowersock, Peter Brown ve Oleg Grabar, *Late Antiquity: A Guide to the Post-Classical World* (Cambridge: Harvard University Press, 1999), ix.

⁶ Averil Cameron, *The Mediterranean World in the Late Antiquity: 395-700* (New York: Routledge, 2012), 3.

⁷ Bryan Ward-Perkins, *The Fall of Rome and The End of Civilization* (New York: Oxford University Press, 2006), 109.

⁸ Chris Wickham, *Framing the Early Middle Ages: Europe and Mediterranean 400-800* (New York, Oxford University Press), 125.

dönüştüğü bir dönemdi.⁹ Dolayısıyla Jones, Mitchell ve Ward-Perkins gibi tarihçilerin ortaya koyduğu gibi merkez teması Roma İmparatorluğu olan bu dönem 7. yy'ın başında kapanmıştır. Bununla birlikte bu sadece tarihçilerin ortaya attığı bir sav da değildir. Arkeolojik ve sanat tarihsel birçok maddi kanıtının bulunduğu bir olgudur. Tüm bunlara ek olarak, maddi kanıtlar ışığında daha doğru bir biçimde tarihi anlamamıza yardımcı olan arkeoloji ve sanat tarihi gibi disiplinlerden faydalanma fikri de yeni değildir. Esasen Geç Roma/Geç Antikçağ paradigmasını ilk olarak dillendiren Riegl bir sanat tarihçisidir.

Antik Çağ'ın sonlarında ortaya konan sanat eserlerinin kendi üslup ve stillerinin olduğunu ve bu sanatın kendi özgün döneminin şartları içinde değerlendirilmesi gerektiğini ilk ortaya koyan kişi Avusturyalı sanat tarihçi Alois Riegl (1858-1905) oldu. Aslında Riegl, sadece bir sanatsal üslubu tasnif etmiyordu aynı zamanda kendine has özellikleri olan bir sanatsal dönemi de tanımlıyordu. 1889'da yayınladığı *Die Ägyptischen Textilfunde im K. K. Österreich Museum: Allgemeine Charakteristik Und Katalog* isimli kitabında *Spätantike* yani *Geç Antikçağ* terimini kullanmıştı.¹⁰ Böylelikle de *Geç Antikçağ* kavramını literatüre katmış oldu. *Kunstwollen* (bir devrin sanatsal iradesi) terimini de ortaya atan Riegl için *Geç Dönem Roma* sanatçıları yaşadıkları özgün koşullar içerisinde bir sanatsal üslup geliştirmişlerse de bu sanatsal tarz, Roma İmparatorluk dönemi sanatsal üslubuyla çok yakından bağlantılıydı. Bu yüzden olmalı ki 1901 yılında yayınlanan kitabına *Die Spätromische Kunstindustrie* (Geç Roma Sanat Endüstrisi) adını verdi.¹¹ Sonunda antikçağ ile orta çağ arasında sıkışmış *Geç Antikçağ* kavramı yerine Roma İmparatorluk geleneğindeki süreklilik kavramını vurgulayan *Geç Roma* tabirini benimsedi.

Sütun Dikme Geleneği

Israrlı bir şekilde süreklilik arz eden ancak etrafında oluşan yeni dünyanın dinamiklerini de yansıtan bu sanatın vitrini başkent Roma'da bulunan Forum Romanum'du. İmparatorların otoritesini simgeleyen anıtlarla dolu bu mekân, Roma'nın kentsel belleğiydi. İdeolojik açıdan Roma'nın üstünlüğü, onun gücünün ve nüfuzunun genişliği ile orantılıydı. Vergilius'un *sine fine* (sınırsız) güç olarak tanımladığı *Imperium Romanum* için *orbis terrarum*'u (tüm dünyayı) yönetecek bir *urbs* (kent) vardı.¹² Ovidius da *Fasti* adlı eserinde “diğer halklara belirlenmiş sınır çizgisiyle verildi toprak, aynıdır Roma kentinin ve dünyanın alanı” diyerek Roma'nın evrensel hakimiyetinin altını çiziyordu.¹³ İmparatorun ve Roma halkının azameti ile üstünlüğünü belirten *maiestas* kavramı tam da bu durumu tarif etmek için kullanılmaktaydı. Roma imparatoru tüm dünyanın efendisiydi ve efendi gücünü *urbs aeterna*'dan (ebedi kent) yani Roma kentinden alırdı. Orada ikamet etsin ya da etmesin, Roma kenti, *auctoritas principis*/yetkisinin ve *potestas*/gücünün kaynağını temsil ediyordu. Roma ideallerini tanımlayan *Romanitas* (Romalılık) bu kentle özdeşleşen bir kavramdı. Kentli ve uygar olmayı simgeleyen *urbs aeterna* diğer tüm kentler içinde ideal olanı temsil ediyordu. Sivil yaşam ve kentsel değerler Roma kenti barbarlara kaptırıldıktan sonra zayıflamaya başladı. Kentsel yaşamın zayıflaması klasik kültürün de zayıflaması anlamına geliyordu. Iustinianus döneminde Roma kentinin geri alınması imparatorluğa ekonomik ve insan kaynağı olarak pahalıya patlamıştı. Iustinianus'un bu ağır bedeli ödemeyi göze almasının sebebi imparatorluğun kendisini var eden değerlerin yok olmasını önlemektir.

Roma'dan yönetilen *Imperium sine fine* 4. yy'dan itibaren Constantinopolis'ten yönetilen *Romania* sözcüğüyle anılmaya başlandı. Constantinus, yüksek imparatorluk döneminin ideolojisi olan “egemenlik ve üstünlük” ilkesini Hristiyan bakış açısıyla tekrardan formüle ederek dönüştürdü.¹⁴ Roma ideolojisinin

⁹ Gillian Clark, *Late Antiquity: A Very Short Introduction* (New York: Oxford University Press, 2011), 2.

¹⁰ *Mitteilungen des Österreichischen Museum für Kunst und Industrie* 2, 1889, 15ff.

¹¹ Wolf Liebeschuetz, “The Birth of Late Antiquity”, *Antiquité Tardive*, 12/24, (2004): 254.

¹² Virgil, *The Aeneid*, çev. C. Day Levis, (New York: Oxford University Press, 2008), 1.278-9.

¹³ Publius Ovidius Naso, *Fasti (I-VI) Roma Takvimi ve Festivaller*, çev. Asuman Coşkun Abuagla (İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, 2016), 683-684.

¹⁴ Hervé Inglebert, “Late Antique Conceptions of Late Antiquity”, içinde *The Oxford Handbook of Late Antiquity*, ed. Scott Fitzgerald Johnson (New York: Oxford University Press, 2012), 7.

üstünlüğü ve evrenselliği yerini Hristiyan değerlere bıraksa da Roma kenti imparatorlar için hiçbir zaman sembolik önemini kaybetmedi.

Roma için iktidar ve görsel düzen birbirinden bağımsız düşünülemez iki olguydu. İmparator, iktidarının anıtlarda ve kamu binalarında görülmesini sağlamak zorundaydı.¹⁵ Bu yüzden de çokça taş ve bu taşlardan inşa edilmiş yapılara ihtiyaç vardı. Mimari ve iktidar arasındaki ilişki Tanrı Iuppiter'in buyruğunu aktaran Vergilius'un şu dizelerinden kolaylıkla anlaşılır; "Romalıları ne mekânsal ne de zamansal sınır koydum. Onları hâkim kıldım ve sonsuz imparatorluk benim onlara armağanımdır."¹⁶ Yaşamın kent üzerine odaklandığı Roma İmparatorluğu'nda mimari, kentsel ölçekte güç duygusu ve işlevselliğe dayanıyordu.¹⁷ İmparatorluğun kudretini, iktidarını ve zenginliğini yansıtılacak biçimde tasarlanan yeni yapı tipleri ve anıtlar 'bak ve itaat et' doktrinini yayıyordu. Bu yüzden de Res publica döneminde kullanılan propaganda araçları Principatus döneminde kullanılan propaganda araçlarından farklıydı. Mimarının en önemli propaganda öğesi olduğu bu yeni dönemde, heykeller ve anıtsal sütunlar egemenlik, üstünlük ve otorite gibi kavramları görsel olarak anlatan araçlar haline geldi.

Plinius, *Naturalis Historia* adlı eserinde "Romalıların, sütunların üzerine insanların heykellerini yerleştirme geleneğini Yunanlılardan aldığını ve böyle anıtsal sütunların amacının; üzerinde taşıdıkları heykelin temsil ettiği kişiyi diğer tüm ölümlülerin üzerinde yükseltmek olduğunu" aktarır.¹⁸ Heykel ve sütun dikme geleneğinin sürdürüldüğü Roma kentinde 6. yy'da yaşamış senator Cassiodorus, Roma kentinin tek sakinlerinin insanlar olmadığını, taştan yapılmış başka sakinlerinin de olduğunu söylerken kentteki heykel nüfusunun altını çizmekteydi.¹⁹ Cassiodorus'un daha genç bir çağdaşı olan Mytileneli Zacharias, Roma kentinde üst düzey makam sahipleri ve imparatorlara adanmış 3,785 heykelin bulunduğunu bildirir.²⁰

Forum Romanum

Birçok imparatorun ve aristokratın heykelinin sergilendiği Forum Romanum, imparatorluğun sıfır noktasını işaret eden Umbilicus adlı bir mil taşına da ev sahipliği yapmaktaydı.²¹ Tüm yolların Roma'ya çıktığını gösteren Umbilicus, forumun da merkezietini perçinlemekteydi. Çeşitli fetihlerle ele geçirilen yerlerden getirilen hatıra eşyaların tarihsel bir sıra içinde sergilendiği forum, imparator heykellerinin devasa sütunlar üzerinde bir tanrı şeklinde yükseldiği çok daha mütevazı boyutlardaki aristokrat heykellerinin ise imparatorun gölgesinde sergilendiği önemli bir kamusal alandı. İmparatoru, senatoryal aristokratları, rahipleri ve halkı bir araya getiren bu sıra dışı mekân, 4. yy'dan itibaren senatoryal aristokrasinin imparatorla daha güçlü bağlar kurduğuna dair kanıtları da içinde muhafaza etmekteydi.²² Bu sınıftan birçok insana ithafen dikilen heykeller, imparator ve aristokrasi arasındaki ilişkinin yeni bir biçim aldığı göstergesiydi. Forum Romanum, 4. yy'dan sonra salt imparatorluğun kendi temsilini yaptığı özel bir alan olmaktan çıkıp en nüfuzlu Romalı aristokratların, yönetimdeki rollerini teşhir ettiği bir mekâna dönüştü. Önceleri senato kararıyla dikilen heykeller artık imparatorun lütfuna mazhar olmaktan geçmekteydi.²³ İmparatorun bu lütfunu *praefectus urbi* (kent valisi) yerine getirirdi. İmparator kentte olmasa da hem kendisinin hem de aristokratların heykellerini kentin önemli noktalarına

¹⁵ Richard Sennett, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Taş*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis Yayınları, 2011), 76.

¹⁶ Virgil, *The Aeneid*, 278-9.

¹⁷ Leland M. Roth, *Understanding Architecture: Its Elements, History and Meaning* (New York: Routledge, 2018), 251.

¹⁸ Pliny, *Natural History*, çev. H. Rackham, (Cambridge and London: Harvard University Press, 1948), 34.9.

¹⁹ Cassiodorus, *The Variae: The Complete Translation*, çev. M. Shane Bjornlie (California: University of California Press, 2019), 7.13.

²⁰ Pseudo-Zachariah Rhetor, *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor: church and war in late antiquity* çev. G. Greatrex (Liverpool: Liverpool University Press, 2011), 196.10.16.

²¹ James F.D. Frakes, "Fora", içinde *A Companion to Roman Architecture*, ed. Roger B. Ulrich ve Caroline K. Quenemoen (West Sussex: Blackwell Publishing Ltd, 2014), 249.

²² John Weisweiler, "From Equality to Asymmetry, Honorific Statues, Imperial Power, and Senatorial Identity in Late-Antique Rome", *Journal of Roman Archaeology* 25 (2012): 320.

²³ John Weisweiler, "From Equality," 331.

yerleştiren *praefectus urbi*, sarayla olan doğrudan bağı sayesinde 7. yy'a kadar kentin yönetimindeki önemli konumunu kaybetmedi. Capitolium tepesinin gölgesinin düştüğü Forum Romanum, aynı zamanda Saturn ve Vulcan gibi önemli tanrılara adanmış tapınakların bulunduğu, *Ianus Geminus* gibi kültlerin de tapınıldığı kutsal bir meydandı. Anıtsal sütunlar, mermer kabartmalar ve zafer taklarıyla bezeli forum; imparatorlar, senatörler ve nüfuz sahibi kişiler için son derece prestijli bir mekândı. Forum bu prestijini büyük ölçüde Augustus'a borçluydu.

Suetonius *De Vita Caesarum* adlı eserinde, “Augustus’un iktidara geldiğinde tuğladan yapılmış bir Roma bulduğunu ancak onu mermerle kaplanmış şekilde bıraktığını” ifade etmektedir.²⁴ Augustus döneminde Forum Romanum elden geçirilmiş, bazı yapılar yenilenmiş ve bir takım mekânsal değişikliklere gidilmişti. Augustus’un forumda yaptığı düzenlemeler bir taraftan tarihe olan saygısını ve geleneğe olan bağlılığını gösterirken diğer taraftan efsanevi atası olarak saydığı Romulus’la olan bağı mimari olarak ilan etmekteydi. Augustus ile başlayan *principatus* dönemi boyunca çeşitli tadilatlar ve yenilemeler yapılsa da foruma çok az sayıda yeni yapı eklenmişti. Daha çok, Septimius Severus’un zafer takı gibi anıtsal eklemelerin yapıldığı mekân böylelikle simgesel konumunu güçlendirmişti. Caesar (MÖ 46), Augustus (2), Nerva (97) ve Traianus (113) gibi imparatorlar kendi adlarıyla anılacak yeni forumlar inşa ederek Forum Romanum’da köklü değişiklikler yapmaktan kaçınmışlardı. Forumun bir bütün olarak, anıt bir mekâna dönüştürülmesi gelecek imparatorların onun kimliğini ve simgeselliğini değiştirmesine engel olacaktı.²⁵ Forum Romanum dışında da sürdürülen bu geleneğin en bilinen örneği 113’te dikilen Traianus Sütunu’ydu. Tepesine yerleştirilen Traianus’un tunçtan heykeli imparatoru *divus* (tanrı) olarak yüceltmekteydi. 180’de Marcus Aurelius için dikilen anıtsal sütun da oldukça meşhurdur.

Böylelikle forum, *principatus* dönemi sona erdiğinde tanrılaşan imparatorların ihtişamının simgesi anıt ve yapılarla dolu törensel bir mekân kimliği kazandı. Diocletianus ve Maximianus (285) *tetrarchia* ilan ettiklerinde yeni kurdukları yönetim sisteminin teşhirini yine Forum Romanum’da yapmışlardı. Augustus’un yaptığı gibi forumda yapısal değişiklikleri minimal ölçüde tutan Diocletianus, bazı yapıları onarttı ve buraya tepelerinde iki Augustus ve iki Caesar ile ortalarında Iuppiter Optimus’u simgeleyen beş heykeli taşıyan beş sütun diktirtti.²⁶ Yeni yönetim sistemiyle imparatorlar artık farklı yerlerde ikamet etseler de *Beş Sütun Anıtı* ile Forum Romanum’un önemi bu dönemde de devam ederek mekânsal kimliğini korudu. Başkent, Constantinopolis’e taşındığında dahi gücün Roma kentinde teşhir edilmesi geleneği sürdürülmüştü. Senato, I. Constantinus’un *decennalia* (iktidarının onuncu yılı) kutlamaları için kente bir zafer takı dikti. *Tricenallia*’sını (iktidarının otuzuncu yılı) yeni başkentinde de kutlasa da oğlu II. Constantius *vicennalia*’sını (iktidarının yirminci yılı) için Roma’ya gelmişti. Muhtemelen bu olayın anısına babasını ve kendisini at üzerinde tasvir eden anıt heykeller dönemin *praefectus urbi*’si Naeratus Cerealis tarafından foruma yerleştirilmişti.²⁷

İmparator Iulianus’un da bir heykelinin bulunduğu alana 389’da II. Valentinianus ve I. Theodosius’un Roma kentini ziyaretleri anısına *praefectus urbi* Rufius Albinus tarafından forumdaki senato binasının önüne bir anıt heykel dikildi.²⁸ I. Theodosius’un oğulları Arcadius ve Honorius, *virtus* (erdem) ve *fides* (sadakat) değerlerini temsil eden bir anıtı foruma yerleştirerek imparatorların Forum Romanum’a izlerini bırakma geleneğini sürdürdüler.²⁹

²⁴ Gaius Suetonius Tranquillus, *On İki Caesar’ın Yaşamöyküsü*, çev. Güngör Varınlıoğlu (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2017), Augustus 29.1.

²⁵ Elizabeth H. Pearson, “Political Space”, içinde *A Companion to the City of Rome*, ed. Claire Holleran, Amanda Claridge (Hoboken NJ: John Wiley & Sons, 2018), 571.

²⁶ John Weisweiler, “From Equality to Asymmetry, Honorific statues, Imperial power, and Senatorial Identity in Late-Antique Rome”, *Journal of Roman Archaeology* 25 (2012): 332.

²⁷ Wilhelm Henzen, Giovanni Battista de Rossi, Eugen Bormann ve Christian Hülsen, *Corpus Inscriptionum Latinarum: Vol. VI: Inscriptiones Urbis Romae Latinae*, (Apud G. Reimerum, 1876), 1158, 1142. Bu eser sonraki referanslarda *CIL VI* olarak kısaltılacaktır.

²⁸ *CIL VI* 31395, 36958.

²⁹ *CIL VI* 31987.

Şekil 1. Forum Romanum'un Diocletianus zamanını gösterir rekonstrüksiyon çizimi. © digitales-forum-romanum.³⁰

Başkent in Constantinopolis'e taşınmasıyla imparatorların kente sütun dikme geleneği daha yaygın bir hâl alarak yeni başkentte adeta bir anıtsal sütun patlaması yaşanmıştı. Anıtsal sütunların yeni başkentteki en iyi bilinen örneği ise Constantinus Sütunu'ydü (Çemberlitaş). 330 yılında dikilen bir porfir sütunun üstüne imparatoru bir tanrı şeklinde tasvir eden tunç bir heykelin yerleştirilmesi eski başkent Roma'daki geleneğin sürdürüldüğünün kanıtıydı.³¹ I. Theodosius da tıpkı Marcus Aurelius'un sütununa benzer bir sütunu kendi adına yaptırdığı forumun ortasına yerleştirdi.³² İmparator Arcadius, Constantinopolis'in *Kserolophos* bölgesine inşa ettiği forumunu bir anıt sütunla süsledi. İmparatorların hız kesmeden sürdürdüğü anıt sütun dikme geleneğine Marcianus da kendi anıt sütununu dikerek katıldı. Bugün "kız taşı" olarak bilinen sütunun dikilmesi işini 455 yılında *Praefecti Urbi* Tatianus yerine getirmiş ve sütunun kaidesinde bulunan kitabeyle şunları yazdırmıştı;

[PR]INCIPIS HANC STATUAM MARCIANI	Princeps Marcianus'un anıtına ve kaidesine
CERNE TORUMQUE [PRAE]FECTUS	bakın, Praefectus Titianus'un adadığı bir
VOVIT QUOD TATIANUS OPUS	eserdir. ³³

Bir Roma forumu inşa eden son imparator olan I. Leo da forumunun ortasına dikilen devasa bir anıtsal sütunun üzerine kendi heykelini yerleştirmişti.³⁴ İmparator Anastasius ne bir forum inşa etti ne de bir sütun dikti ancak bir deprem nedeniyle düşmüş İmparator Theodosius'un heykelinin yerine kendi heykelini yerleştirerek bu gelenek içerisindeki yerini almıştı.³⁵ İtalya'yı tekrar imparatorluk topraklarına katarak atalarının kenti Roma'yı özgürleştiren Iustinianus, Constantinopolis kentinin törensel meydanı *Augustaion*'da atlı bir heykelini yüksekçe bir sütunun üzerine yerleştirdi.³⁶ II. Iustinus boğaz kıyısına

³⁰ Bkz; <http://www.digitales-forum-romanum.de/?lang=en>. Bu site en son 30.05.2021 tarihinde ziyaret edilmiştir.

³¹ Robert Ousterhout, "The Life and Afterlife of Constantine's Column", *Journal of Roman Archaeology* 27 (2014): 308.

³² Patria, *The Patria: Accounts of Medieval Constantinople*, çev., Albrecht Berger (London: Harvard University Press, 2013), 2.38.

³³ Cyril Mango, "The Byzantine Inscriptions of Constantinople: A Bibliographical Survey", *American Journal of Archaeology* 55/1 (1951): 62.

³⁴ K. R. Dark ve A. L. Harris, "The Last Roman Forum: the Forum of Leo in Fifth-century Constantinople", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 48 (2008): 57.

³⁵ John Malalas, *The Chronicle of John Malalas*, çev. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys and Roger Scott (Leiden: Brill, 2017), AD 512. 401.3.

³⁶ Procopius, *Of the Buildings of Justinian*, çev. Aubrey Steward (London: Elibron Classics, 2005), I.2.1–11.

bir anıt sütun dikmek için çalışmalara başladıysa da sütunun tamamlandığını göremeden iktidarı kaybetti ve kendisinden sonra imparator olan II. Tiberius ise II. Iustinus'un sütununu bitirip üzerine kendi heykelini yerleştirmeyi reddederek bu sütunu yıktırdı ve parçalarını kullanarak Kırk Şehit kilisesini inşa ettirdi.³⁷ Çok uzun zamandır sürdürülen bu geleneğe bir kırılma yaşanmış gibi görünse de 8. yy'a ait bir kaynak olan *Parastaseis*, II. Tiberius'un *Augustaion* meydanına bakan *khalkē*'nin (sarayın anıtsal giriş kapısı) üzerine bir heykelini yerleştirdiği bilgisini vermektedir.³⁸ Yine de imparator anıtsal bir sütun dikmeyecek ileride bu geleneğin terk edileceğinin de işaretini vermişti. II. Tiberius'un ardılı İmparator Mauricius bu işi bir adım daha ileri götürerek heykelini halka açık bir alan yerine sarayın içerisindeki bir terasın üzerine dikti.^{39 40}

Son iki imparatorun kendileri için anıtsal sütun dikmemiş olmalarına karşın Constantinus'tan itibaren diğer tüm imparatorlar bir taraftan yeni anıtsal sütunlarla Constantinopolis'e izleri bırakmış diğer taraftan da eski başkentteki Forum Romanum'a heykel ve anıtsal sütun dikmeyi ihmal etmemekle geçmişe ve geleneklere bağlılıklarını sürdürmüşlerdi. Forum Romanum'a anıt dikme geleneği Roma kentinin barbarların eline geçmesiyle sekteye uğrasa da kent geri alındığında Forum Romanum'un sembolik işlevi tekrar canlanmış ve hatta dini işlevi de bu süreçte hafızalardan tamamen silinmemiştir. 537'de Gotlar Roma kentini kuşattığında kent sakinlerinden bazılarının, kapıların koruyucusu Ianus'a yakarmak için Forum Romanum'da bulunan Ianus Tapınağına gelmeleri forumun dini işlevinin çok geç dönemlerde de belleklerden çıkmadığını göstermekteydi.⁴¹ Pagan tapınakların kapatılmasından sonra dahi Forum Romanum'da bulunan tapınaklar onartılmış ve yıkılmaları önlenmiştir.⁴² Toplumsal hafızadan silinemeyen işlevlerinden dolayı forumdaki tapınakların bazıları 7. yy'dan sonra kiliseye çevrilmiş olmalıydı. Klasik kültürü ve Roma ideolojisini temsil eden Forum Romanum'a eklenen son anıt ise İmparator Phocas'a ait üzerinde kendisinin heykelini taşıyan bir sütundu.

Şekil 2. Forum Romanum'un günümüzdeki durumunu gösteren fotoğraf. Mavi ok Phocas Sütununu göstermektedir.⁴³

³⁷ John of Ephesus, *The Third Part of Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus*, çev. Payne Smith (Oxford: Oxford University Press, 1860), III. 24.

³⁸ Parastaseis, *Parastaseis Syntomoi Chronikai: Constantinople in the Early Eight Century*, çev. Averil Cameron ve Judith Herrin (Leiden: E. J. Brill, 1984), 44 a.

³⁹ Theophanes, *The Chronicle*, AM 6088.

⁴⁰ Benjamin Anderson, "The Disappering Imperial Statue: Towards a Social Approach", içinde *The Afterlife of Greek and Roman Sculpture: Late Antique Responses and Practices*, ed. Troels Myrup Kristensen ve Lea Stirling (Michigan: University of Michigan Press, 2019), 306.

⁴¹ Prokopios, *The Wars of Justinian*, çev., H. B. Dewing ve Anthony Kaldellis (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2014), 5. 25. 18-26.

⁴² Khristine Iara, "Lingering Sacredness: The Persistence of Pagan Sacredness in the Forum Romanum in Late Antiquity", içinde *Religious Practices and Christianization of the Late Antique City (4th – 7th cent.)*, ed. Aude Busine (Leiden: Koninklijke Brill, 2015), 161.

⁴³ Fotoğraf 2015 yılında yazar tarafından çekilmiştir. Mavi ok Phocas Sütunu ve onun Forum Romanum içerisindeki konumunu göstermektedir.

Kalkanların üzerine kaldırılarak imparator ilan edilen Phocas (602-610), Mauricius'u askeri bir darbeyle tahtan indirdi. Bir gasıp olduğundan başkentte iktidarının meşruiyeti sorgulamaktaydı. Oysa Roma kentinde övülen bir imparatordu. Ravenna *Eksarkhos*'u Smaragdus vasıtasıyla Papa I. Gregorius, III. Bonifatius ve IV. Bonifatius ile çok iyi ilişkiler kurdu. Tebaasının *patronus*'u (velinimeti) olarak eski yapıları yeni kullanımlar için tahsis etmek gibi imparatorların çok uzun zamandır sürdürdüğü bir başka geleneği yerine getirdi. Papa IV. Bonifatius'a eski bir tapınak olan Pantheon'u bir kiliseye çevirme izni vererek Roma kenti ve sakinlerinin ihtiyaçları konusunda ne kadar ilgili olduğunu gösterdi.⁴⁴ Ayrıca eski imparatorların yaptığı gibi foruma bir anıtsal sütun dikerek bu tavrını pekiştirdi.⁴⁵ Ravenna *Eksarkhos*'u Smaragdus, forumda daha önceden dikilmiş bir sütunun üzerine İmparator Phocas'ın heykelini yerleştirmiş ve sütunu taşıyan kaide kısmı yenilenerek bir de kitabe eklemiştir.⁴⁶

Optimo clementiss[imo piissi]moque / principi
domino n[ostro] / F[ocae imperat]ori / perpetuo a
d[e]o coronato, [t]riumphatori / semper Augusto
/ Smaragdus ex praepos[ito] sacri palatii / ac
patricius et exarchus Italiae / devotus eius
clementiae / pro innumerabilibus pietatis eius
beneficiis et pro quiete / procurata Ital[iae] ac
conservata libertate / hanc sta(tuam maiesta)tis
eius / auri splend(ore fulge)ntem huic / sublimi
colu(m)na(e ad) perennem / ipsius gloriam
imposuit ac dedicavit / die prima mensis Augusti,
indict[i]one und[icesima] / p[ost] c[onsulat]um
pietatis eius anno quinto

En iyi, en merhametli ve dindar yönetici,
efendimiz Phocas, daima imparator, tanrı
tarafından taçlandırılmış, muzaffer Augustus için
sabık mabeyinci (*praepositus sacri palatii*), soylu
(patricius) ve İtalya'nın Eksarkhos'u Smaragdus
şükran için yaptı, dindarlığının sayısız hayır
işine, İtalya için kazanılmış barışa ve muhafaza
edilen özgürlüğe adadı, altınının ihtişamından
gözleri kamaştıran majestelerinin bu heykelini,
tahta çıkışının 5. yılında, 11. Indictio'da, Ağustos
ayının ilk gününde, onun sonsuz ihtişamı için en
uzun sütunun üzerine dikildi ve adandı.⁴⁷

Arkeolojik kazılarla 1813'te ortaya çıkarılan ve üzerinde Smaragdus'un yazdığı kitabeyi taşıyan kaide, Roma imparatorluk geleneğinin açık bir örneğini temsil ediyordu. Tıpkı diğer Roma imparatorlarına adanan anıtların kitabesindeki gibi *conservator* (koruyucu), *semper Augustus* (daima imparator) sıfatları kullanılarak yazılmıştı.⁴⁸ *Eksarkhos* Smaragdus, ilki Mauricius'un 583'te göreve getirip, 588'de yine Mauricius tarafından görevden alınmasıyla biten, ikincisi de Phocas döneminde 602'de başlayıp 609'da sonlanan iki farklı dönemde *Eksarkhos*luk yapmıştı. Smaragdus'un Phocas'a ithafen düzenlediği sütun sadece Roma imparatorluk geleneğine soyut bir atıf değildi aynı zamanda Constantinus zafer takında olduğu gibi imparatorluğun başka anıtlarından devşirilen malzeme ile bu sütunun imparatora ithaf edilmesi somut olarak da sergilenmekteydi.⁴⁹ 13,6 m yüksekliğindeki sütun kaidesiyle birlikte 17 m uzunluğuyla Forum Romanum'daki en yüksek anıttı.⁵⁰

Phocas'ın kendisini ilişkilendirmiş olması muhtemel bir imparatora ait olan bu sütunun tepesine Phocas'ın yıldızlı bir heykeli yerleştirildi.⁵¹ Phocas, Forum Romanum'un tarihsel ve simgesel bağlamı içerisinde diğer şanlı Roma imparatorların arasına kendini yerleştirerek geçmişe ve geleneğe olan bağlılığını sergiledi. Başkent Constantinopolis'e taşındıktan sonra imparatorların hem Roma'da hem de

⁴⁴ Rosamond McKitterick, "The Papacy and the Byzantium in the Seventh and the Early Eight Century Sections of Liber Pontificalis", *Papers of the British School at Rome* 84 (2016): 254.

⁴⁵ Gregor Kalas, "The Divisive Politics of Phocas (602-610) and the Last Imperial Monument of Rome", *Antiquité Tardive* 25 (2017): 174.

⁴⁶ F. M. Nicholas, "A Revised History of the Column of Phocas in the Roman Forum", *Archeologia* 52 (1890): 183.

⁴⁷ Çeviri makale yazarı tarafından yapılmıştır. Metinde geçen tarih 1 Ağustos 608'dir.

⁴⁸ Gregor Kalas, *The Transformation of the Roman Forum in Late Antiquity: Transforming Public Space* (Austin: University of Texas Press, 2015), 13.

⁴⁹ F. M. Nicholas, "A Revised History", 187.

⁵⁰ Franz Alto Bauer, *Stadt, Platz und Denkmal in der Spätantike: Untersuchungen zur Ausstattung des Öffentlichen Raums in den Spätantiken Städten Rom, Konstantinopel und Ephesos* (Mainz: WBG, 1996), 44.

⁵¹ Lawrence Richardson, "Columna Phocae", *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome* (London: The John Hopkins University Press, 1992), 96.

yeni başkentte otoritelerini sergilemek için sütun dikmeleri esasen iki kentin birbirine bağımlı ilişkisinin sonucuydu. İki kent arasındaki karşılıklı bağımlılığın farkında olan sadece Phocas değildi. Phocas'ın devirdiği Mauricius, iki oğlundan birine Constantinopolis'i diğerine Roma'yı yönettirmek istiyordu.⁵² Ancak Phocas, ikiye bölünmüş değil tek bir imparatorun yönetimi altında birleşmiş bir imparatorluk taraftarıydı. Yöneten gücün makamını temsil eden anıt sütunların işlevini ve insanlar üzerinde yarattığı algıyı çok iyi bilen Phocas, Constantinopolis dahil imparatorluğun başka kentlerine de bu tarz sütunlar diktirtti. Bunlardan birini de ileride kendisine karşı isyana kalkışacak olan *Africa Proconsularis Eksarkhos*'u Heraclius'un yaşadığı Kartaca kentine diktirmişti.⁵³ Phocas'ın iktidarını simgeleyen Kartaca'daki bu anıt sütun, Roma'daki kadar hoş karşılanmamıştı çünkü alaşağı edilmiş Mauricius tarafından bu göreve atanan Heraclius'a göre Phocas tahtı gasp etmiş bir tirandı.

Heraclius'un oğlu genç Heraclius, Phocas'ı 610'da tahttan indirdi ve Phocas'ın 609'da başkent Constantinopolis'te kendi için diktirdiği anıtsal sütunun üzerine bir haç yerleştirdi.⁵⁴ Bu sütuna üzerinde "Εργον θεάρεστον Βασιλέως μεγάλου Ηράκλειος ἠδρασεν/ Büyük Basileus'un tanrısı memnun eden eserini, dikti Heraclius" yazısı nakşedilmiş bir de kitabe ekletmişti.⁵⁵ Cyril Mango'ya göre bu sütun Constantinus ve Theodosius forumlarının arasında kalan *Artropoleia* adında ekmek satıcılarının bulunduğu bölgede inşa edilmiş Kırk Şehitler Kilisesi'nin hemen doğusundaki Bronz Tetrasyon'un yakınlarına dikilmişti.⁵⁶ Ancak Albrecht Berger çok daha belirgin bir konum sunarak bu sütunun Kırk Şehitler Kilisesi'nin doğusunda olmakla birlikte yine Phocas tarafından inşa ettirilen bir sarnıcın üzerine yerleştirildiğini iddia etmektedir.⁵⁷

Phocas'ın sütununun Constantinopolis'teki konumunun nerede olduğundan daha önemli olan konu; diğer Roma imparatorlarının aksine Heraclius'un bir sütun üzerine kendi heykelini değil de inancının simgesini yerleştirmeyi tercih etmesiydi. Bir başka hadisede de Heraclius buna benzer bir tutum sergilemişti. 610'da gasıp Phocas'ı tahttan indirmesine yardımcı olan kuzeni Niketas'ı tasvir eden atlı bir heykeli Constantinus'un forumundaki bir sütunun üzerine yerleştirmişti.⁵⁸ Bu hadisede de pekâlâ kendi heykelini dikebilecekken bunu tercih etmemişti. Esasen her iki hadise de İmparator Heraclius'un heykel konusundaki mesafeli tutumunu ortaya koyması açısından oldukça önemlidir ve anıt sütun dikme geleneğinin de sonlandığına işaret etmektedir. Böylelikle bir zamanlar Roma İmparatorluğu'nun müesses nizamını simgeleyen anıtsal sütun dikme geleneği 7. yy'da ortadan kalkmış oldu. 13. yy'da VIII. Mikhael Palaiologos tarafından başkent Latinlerden geri alınması anısına dikilen sütuna kadar hiçbir imparator anıtsal sütun dikmeyecekti.⁵⁹ Heraclius'un henüz iktidarının başında bu denli köklü bir imparatorluk geleneğini terk etmesi kendi iradesi kadar elbette ki içinde bulunduğu dönüşen dünyanın neticeleriyle de yakından ilintiliydi.

Dönüşen Dünya ve Phocas Sütunu

II. Iustinus'un tahta çıkışı için bir *panēgyrikos* (methiye) yazar şair Corippus *In Laudem Iustini Augusti Minoris* adlı bu eserinde imparatorluğu bir insan vücuduna benzeterek tanrının imparatoru bu vücuda bir baş olarak yerleştirdiğini, gövdeyi senatörlerin, kolları ve bacakları ise halkın oluşturduğu

⁵² Theophylact Simocatta, *The History of Theophylact Simocatta*, çev. Michael and Mary Whitby (New York: Oxford University Press, 1988), 8.11.9-10.

⁵³ Gregor Kalas, "The Divisive Politics", 185.

⁵⁴ Chronicon Paschale, *Chronicon Paschale 284-624 AD*, çev. Michael and Mary Whitby (Liverpool: Liverpool University Press, 2007), anno 612.

⁵⁵ Nicephorus Callistus, VIII, 32, PG 146, 121. Bu referans, *Patrologia Graeca* adlı eserin 146. Cildine verilmiştir.

⁵⁶ Cyril Mango, "The Column of Justinian and His Successors", içinde *Studies on Constantinople*, Cyril Mango, (Aldershot: Variorum, 2005): X.15.

⁵⁷ Albrecht Berger, *Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos* (Poikila Byzantina) (Bonn: Rudolf Habelt, 1988), 317.

⁵⁸ Nikephoros, *Short History*, çev. Cyril Mango (Washington D. C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2018), 1.5.

⁵⁹ Alice-Mary Talbot, "The Restoration of Constantinople under Michael VIII", *Dumbarton Oaks Papers* 47 (1993): 255.

şeklinde bir metafor sunmuştu.⁶⁰ Corippus'un metaforu, II. Iustinus zamanında dahi imparator, senatoryal aristokrasi ve *curiales* sınıfından oluşan geleneksel Roma yönetim sisteminin devam ettiğini bize göstermektedir. Ancak 7. yy'ın sonu gelmeden İmparatorluğun sosyal, siyasi ve kültürel durumu yeniden şekillendi.⁶¹ Bitmek bilmeyen savaşlar, salgın hastalıklar, depremler ve kuraklık gibi doğal afetlere ek olarak senatoryal aristokrasi ve *curiales* sınıfının gücünü yitirmesi 7. yy'da kent odaklı klasik uygarlığın da sonunu getirdi.

Kentsel yaşamla ilgili bu önemli bilgiyi büyük ölçüde arkeolojik kazılara borçluyuz. Özellikle imparatorluğun doğusunda bulunan Ephesus, Pergamon, Sardis, Miletus, Hierapolis ve Side gibi önemli metropollerde arkeolojik incelemeler yapan Clive Foss bize kentsel yaşamın çöküşüyle ilintili ciddi bilgiler sağlamıştır.⁶² Kentler ya tamamen terk edilmiş ya da büyük kısımları boşaltılarak dini ve askeri merkezlere dönüşmüştü.⁶³ Bu sadece imparatorluğun doğu kentlerine özgü bir durum da değildi. Athenai ve Thessalonica gibi batı metropollerinde de durum aynı görünmekteydi.⁶⁴ Kentler toprak sahiplerinin Latince *curia* ya da Yunanca *boule* denen yerel meclisleri tarafından yönetiliyordu. *Curiales* ya da *bouleutai* denilen ve miras yoluyla bu hakkı edinen meclis üyeleri imparatorluk adına vergileri toplar, kentlerin altyapısının inşa ve bakımını yapar, yolları onarır, kent yakınında konaklaması durumunda ordunun iâşesini sağlar ve tüm bunlara ek olarak, kent içinde düzeni ve adaleti tesis ederlerdi.⁶⁵ Bu önemli görevleri yerine getiren ve kentleri işler kılan *curiales* sınıfı 4. yy'dan itibaren düşüşe geçti. 4. yy. imparatorları tarafından mal ve gelirlerine büyük ölçüde el konulan *curia*'lar işlevlerini yerine getiremez hale geldi.⁶⁶ Artık kentler klasik üslupta inşa edilip bezenemiyordu. Böylelikle klasik kente özgü birçok öge de ortadan kalkmaya başladı. Sözelimi klasik kültürün önemli kentsel öğelerinden kitabeler 6. yy'da epigrafik geleneğin kısmen de olsa sürdürüldüğüne işaret etmekle beraber 7. yy'dan itibaren neredeyse ortadan kalktı.⁶⁷ Aynı şekilde kentlerin caddelerini ve forum gibi kamusal yapılarını süsleyen önemli kişilerin ve senatörlerin heykellerini dikme geleneği de başkent Constantinopolis dışında ortadan kalkmıştı.⁶⁸

Senatonun durumu *Curia*'lardan pek de farklı değildi. Diplomatik, askeri ve mali birçok görevi yerine getiren senato tamamen ortadan kalkmasa da geleneksel Roma senatosundan çok daha farklı bir biçimde varlığını devam ettirdi. Görev ve yetkileri zaten daralmış olan senato ve senatoryal aristokrasi bu dönemde artık sadece törensel bir işlev yerine getirir hale döndü.⁶⁹ Eski başkent Roma'daki senato

⁶⁰ Flavius Cresconius Corippus, *In Laudem Iustini Augusti Minoris* ii, çev. Averil Cameron (London: The Athlone Press, University of London, 1976), 178-274.

⁶¹ Peter Sarris, *Empires of Faith: The Fall of Rome to the Rise of Islam 500-700* (Oxford: Oxford University Press, 2011), 302.

⁶² Clive Foss, *Ephesus after Antiquity: A Late Antique, Byzantine and Turkish City* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 105. Clive Foss, *Byzantine and Turkish Sardis* (Cambridge: Harvard University Press, 1976), 10. Clive Foss, "The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity", *The English Historical Review*, 90/357 (1975): 743. Clive Foss, "Archaeology and the "Twenty Cities" of Byzantine Asia", *American Journal of Archaeology* 81/4 (1977): 486.

⁶³ Mark Whittow, "Early Medieval Byzantium and the End of Ancient World", *Journal of Agrarian Change* 9/1 (2009): 136.

⁶⁴ Cyril Mango, *The Empire of The New Rome* (London: Phoenix Giant, 1998), 70.

⁶⁵ Arnold Hugh Martin Jones, *The Later Roman Empire 284-602 Volume One* (Baltimore: The John Hopkins University Press, 1986), 724, 734.

⁶⁶ Mark Whittow, "Ruling the Late Roman and Early Byzantine City: A Continuous History", *Past & Present*, 129 (1990): 8-9.

⁶⁷ Whittow, "Early", 138.

⁶⁸ Bryan Ward-Perkins, "The End of the Statue Habit, AD 284-620", içinde *The Last Statues of Antiquity*, ed. R. R. Smith ve Bryan Ward-Perkins (Oxford: Oxford University Press, 2016), 308.

⁶⁹ Michael Thomas Walter Arnheim, *The Senatorial Aristocracy in the Later Roman Empire* (London: Oxford University Press, 1972), 170.

Constantinopolis'teki kadar şanslı değildi. Forum Romanum'daki senato binası 630 yılında Heraclius'un izniyle Nicomedia'lı Aziz Adrianus'a adanarak bir kiliseye dönüştürüldü.⁷⁰

Batı'da senato binasının kiliseye çevrildiği bu dönemde, otorite ve müesses nizamı temsil eden geleneksel sembollere karşı bağlılık çok azaldı. Geç Roma toplumu yanılabilir dünyevi imparatorluk sembolizminden yanılmaz göksel kudretin simgesine doğru sürüklendi.⁷¹ Daha açık bir ifadeyle, Roma toplumu bu dönemde imparatorluk kültüründen azizler ve Meryem Ana kültürüne doğru kaydı. Bir tarafta Roma İmparatorluğu'nun müesses nizamını temsil eden Phocas'ın sütunu diğer tarafta Sasaniler üzerine sefere İsa ikonasıyla çıkan Heraclius'un sergilemeyi tercih ettikleri sembolizm çok açık bir şekilde imparatorluğun dönüşümünü ortaya koymaktadır. Hiyerarşi, ayrıcalık, zenginlik ve güce dayalı Roma sistemi ortadan kalkarken gücün eskiye nazaran çok daha fazla imparator figürüne ve saraya yoğunlaşmış odaklandığı bir sisteme evrilmekteydi.⁷²

Bu yeni sistemde imparator figürü ve algılanışı da oldukça farklılaştı. Söz gelimi Heraclius döneminde Yunancanın artarak gelen etkisi zirveye çıkınca, Latince *Imperator*, *Caesar* ya da *Augustus* yerine Yunanca *Basileus* unvanını benimsendi.⁷³ ⁷⁴ Bu sadece Latince Yunancaya yapılmış bir değişiklik olarak algılanamaz çünkü *Imperator* sözcüğünün Yunanca karşılığı olan *Autokrator* yerine *Basileus* yani kral sözcüğü seçilmişti. İrfan Shahid bu yeni dönem için *Basileia* yani tanrının krallığı (*basileia tou theou*) terimini kullanır.⁷⁵ Çünkü İncil'e göre ideal yönetici bir kral yani Basileus'tu. Dolayısıyla Heraclius artık Eski Ahit'in Kral Davud'u ile özleştirilmekteydi.⁷⁶ Bunun en iyi örneğini 1902 yılında Kıbrıs'ta arkeolojik bir keşifle gün yüzüne çıkarılan 9 gümüş plaket sergilemektedir. Üzerindeki Kral Davud tasvirlerinden dolayı *Davud Plaketleri* denen bu eserler arka yüzlerinde 629/630 tarihli Heraclius'un mührünü taşımaktadırlar.⁷⁷ ⁷⁸ Üzerlerinde taşıdıkları İbrani Kralı Davud'un Golyat ile savaşını tasvir eden kabartmalar esasen Heraclius'un Sasani Kralı II. Hüsrev ile yapmış olduğu savaşa ilişkin kurgulanmış bir anolojiden başka bir şey değildi.⁷⁹ Roma imparatoru artık ne Aeneas ne de Augustus'tu. İşte bu dönüşüm içerisinde Heraclius 600 yıllık anıt sütun dikme geleneğe son vermiş oldu.

SONUÇ

Anıtsal mimarinin boyut, biçim ve işlev değiştirmesi ile imparatorluk otoritesini yansıtan anıtların ortadan kalkması, Roma'dan Bizans'a geçişin somut delilleri arasındadır. "Geç Roma" da denen bu sürecin ne zaman sonlandığı konusu hep tartışıla gelse de bu konunun açığa çıkarılmasına katkı sağlayabilecek maddi kanıtlardan biri olarak imparatorların anıtsal sütun dikme geleneği ve bu gelenek

⁷⁰ Walter Emil Kaegi, *Heraclius, Emperor of Byzantium* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 310. Ayrıca; Liber Pontificalis, *The Book of Pontiffs: The Ancient Biographies of First Ninety Roman Bishops to AD 715*, çev. Raymond Davis (Liverpool: Liverpool University Press, 2010), xliii.

⁷¹ John Haldon, *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of A Culture* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 37-38.

⁷² John Haldon, "The End of Rome? The Transformation of the Eastern Empire in the Seventh and Eight Century", içinde *The Roman Empire in Context: Historical and Comparative Perspectives*, ed. Arnason, Johann P. ve Kurt A. Raaflaub (West Sussex: Wiley-Blackwell, 2011), 206.

⁷³ Jonathan Shephard ed., *The Cambridge History of the Byzantine Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 238.

⁷⁴ Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 236.

⁷⁵ İrfan Shahid, "The Iranian Factor in Byzantium during the Reign of Heraclius", *Dumbarton Oaks Papers* 26 (1972): 315.

⁷⁶ Averil Cameron, "Images of Authority: Elites and Icons in Late Sixth-Century Byzantium", *Past & Present* 84 (1979): 21.

⁷⁷ Ruth E. Leader, "The David Plates Revisited: Transforming the Secular in Early Byzantium", *The Art Bulletin* 82/3 (2000): 407.

⁷⁸ Suzanne Spain Alexander, "Heraclius, Byzantine Imperial Ideology, and the David Plates", *Speculum* LII/2 (1977): 237.

⁷⁹ Vasiliki Tsamakda, "König David als Typos des Byzantinischen Kaisers" içinde: *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter, Teil 1 Welt der Ideen, Welt der Dinge*, ed. Falko Daim ve Jörg Drauschke (Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2011), 33.

bağlamında dikilmiş en son sütun olan Phocas Sütunu gösterilebilir. Klasik kültürle koşut ilerleyen bu geleneğin terk edilmesi, Roma'nın sonuna ve Bizans'ın doğuşuna işaret etmektedir. Çünkü bu sütunlar sadece kentsel mimari öğeler değildi. *Principatus* döneminden bile önce başlayıp 7. yy'ın başına kadar dikilmeye devam edilen anıtsal sütunlar çok çeşitli sebepler için kullanılmıştı. İmparatoru tanrılaştırmak, onun nezdinde Roma'nın gücünü simgelemek ve Roma'nın evrensel egemenlik ideolojisinin propagandasını yapmak bu sebepler arasındaydı. Dolayısıyla bir sütun üzerine yerleştirilen imparator heykeli bir sanat objesi değil devleti yöneten kişi ile o kişiye tabi olan halkı arasındaki ilişkiyi simgeleyen bir devlet anıydı. İmparatorlar bu anıtlar sayesinde geleneklere bağlılıklarını, geçmişlerine saygılarını göstermekteydiler. Adeta devletin bayrağı gibi kamusal alanlara dikilen anıtsal sütunlar Roma müesses nizamının da nişaneleriydiler.

Roma kenti bu anıtsal sütunların en güzelleriyle bezeliydi. Bu kentte doğup tüm imparatorluğa yayılan gelenekleri, müşterek tarihi ve Romalı kimliğini yansıtan kamusal alan Forum Romanum da imparatorlar tarafından temsil ettiği tüm bu değerlerden dolayı el üstünde tutulmuştu. *Caput mundi* (dünyanın başkenti) olarak da bilinen Roma, imparatorlar başka kentlerde ikamet ettiğinde bile simgesel önemini hiçbir zaman kaybetmedi. Forum Romanum gibi kamusal alanlarda sürdürülen sütun dikme geleneği yeni başkent Constantinopolis'te de yaşatılmaya devam etti ancak Batı'da Phocas Sütununun dikilme kararının alındığı senato binası Heraclius'un izniyle kiliseye çevrilince, Batı'da hem senato işlevini yitirmiş oldu hem de Forum Romanum'un simgeselliği sona ermiş oldu.

Heraclius'un Batı'daki senato binasını kiliseye çevirmesine benzer bir tutum Roma imparatorlarının anıt sütun dikme geleneğini terk etmesinde de görülmektedir. Bir anıt sütun üzerine heykelini yerleştiren son imparator Phocas'ı devirip iktidara gelen Heraclius'un bu kadim Roma geleneği terk etmesi bize klasik kültürün sona geldiğini göstermektedir. Çünkü Phocas sütunu, imparator, senatoryal elitler ve curiales sınıfının oluşturduğu klasik kültürü temsil eden son Roma anıydı. Zaten uzun süredir dönüşüm içerisinde olan Roma toplumu Heraclius'un iktidarında artık Augustus ile özdeşleştirilen bir *Imperator*'un değil, Davud ile özleştirilen bir *Basileus*'un tebaası olmuştu.

Phocas Sütunu, İmparator ile devletin fiziksel ve dünyevi otoritesinden tanrısal şefaathet ve göksel koruyuculara bağlanmış bir otoriteye geçişteki sınırı temsil etmektedir. *Basileus* unvanını alan Heraclius *res publica*, *principatus*, *dominatus* gibi Roma tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil eden yeni bir döneme kapı açmıştır. Sonuç olarak, Roma kentinin tam kalbinde bulunan Phocas Sütunu, Roma'dan Bizans'a evrilmiş sürecindeki bulanıklığı berraklaştırmaya yardımcı olacak muazzam bir anıttır.

KAYNAKÇA

Temel Kaynaklar

Cassiodorus, *The Variae: The Complete Translation*. çev. M. Shane Bjornlie. California, University of California Press, 2019.

Chronicon Paschale, *Chronicon Paschale 284-624 AD*. çev. Michael and Mary Whitby. Liverpool: Liverpool University Press, 2007.

Corippus, Flavius Cresconius, *In Laudem Iustini Augusti Minoris*. çev. Averil Cameron. London: The Athlone Press, University of London, 1976.

Gaius Suetonius Tranquillus, *On İki Caesar'ın Yaşamöyküsü*. çev. Güngör Varınlıoğlu. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2017.

John of Ephesus, *The Third Part of Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus*. çev. Payne Smith. Oxford, Oxford University Press, 1860.

John Malalas, *The Chronicle of John Malalas*. çev. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys and Roger Scott. Leiden: Brill, 2017.

- Liber Pontificalis, *The Book of Pontiffs: The Ancient Biographies of First Ninety Roman Bishops to AD 715*. çev. Raymond Davis. Liverpool, Liverpool University Press, 2010.
- Nikephoros, *Short History*. çev. Cyril Mango. Washington D. C., Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2018.
- Parastaseis, *Parastaseis Syntomoi Chronikai: Constantinople in the Early Eight Century*. çev. Averil Cameron ve Judith Herrin. Leiden, E. J. Brill, 1984.
- Patria, *The Patria: Accounts of Medieval Constantinople*. çev. Albrecht Berger. London, Harvard University Press, 2013.
- Patrologia Graeca, ed. Jacques Paul Migne 146. Cilt. Paris: Migne, 1865.
- Pliny, *Natural History*. çev. H. Rackham. Cambridge and London: Harvard University Press, 1948.
- Procopius, *Of the Buildings of Justinian*. çev. Aubrey Steward. London, Elibron Classics, 2005.
- Prokopios, *The Wars of Justinian*. çev. H. B. Dewing ve Anthony Kaldellis. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2014.
- Pseudo-Zachariah Rhetor, *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor: Church and War in Late Antiquity*. çev. G. Greatrex. Liverpool, Liverpool University Press, 2011.
- Publius Ovidius Naso, *Fasti (I-VI) Roma Takvimi ve Festivaller*. çev. Asuman Coşkun Abuagla. İstanbul, Yapı ve Kredi Yayınları, 2016.
- Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 248-813*. Çev. Cyril Mango ve Roger Scott. New York: Oxford University Press, 2006.
- Theophylact Simocatta, *The History of Theophylact Simocatta*. çev. Michael and Mary Whitby. New York, Oxford University Press, 1988.
- Virgil, *The Aeneid*. çev. C. Day Levis. New York, Oxford University Press, 2008.

Modern Çalışmalar

- Alexander, Suzanne Spain. "Heraclius, Byzantine Imperial Ideology, and the David Plates." *Speculum* LII/2 (1977): 217-237.
- Anderson, Benjamin. "The Disappering Imperial Statue: Towards a Social Approach.", içinde *The Afterlife of Greek and Roman Sculpture: Late Antique Responses and Practices*, ed. Troels Myrup Kristensen ve Lea Stirling, Michigan, University of Michigan Press, 2019.
- Arnheim, Michael Thomas Walter. *The Senatorial Aristocracy in the Later Roman Empire*. London: Oxford University Press, 1972.
- Bauer, Franz Alto. *Stadt, Platz und Denkmal in der Spätantike: Untersuchungen zur Ausstattung des Öffentlichen Raums in den Spätantiken Städten Rom, Konstantinopel und Ephesos*, Mainz: WBG, 1996.
- Berger, Albrecht. *Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos (Poikila Byzantina)*. Bonn: Rudolf Habelt, 1988.

- Bowersock, Glen W, Peter Brown ve Oleg Grabar, *Late Antiquity: A Guide to the Post-Classical World*. Cambridge: Harvard University Press, 1999.
- Brown, Peter. *The World of Late Antiquity: AD 150-750*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1971.
- Cameron, Averil. *The Mediterranean World in the Late Antiquity: 395-700*. New York: Routledge, 2012.
- . “Images of Authority: Elites and Icons in Late Sixth-Century Byzantium”, *Past & Present* 84, (1979): 21.
- Clarck, Gillian. *Late Antiquity: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2011.
- Dark, K. R. ve A. L. Harris, “The Last Roman Forum: the Forum of Leo in Fifth-century Constantinople”, *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 48 (2008): 57-69.
- Elizabeth H. Pearson. “Political Space”, içinde *A Companion to the City of Rome*, ed. Claire Holleran, Amanda Claridge, Hoboken NJ, John Wiley & Sons, 2018.
- Foss, Clive. “Archaeology and the "Twenty Cities" of Byzantine Asia”, *American Journal of Archaeology*, 81/4 (1977): 469-486.
- . *Byzantine and Turkish Sardis*. Cambridge: Harvard University Press, 1976.
- . *Ephesus after Antiquity: A Late Antique, Byzantine and Turkish City*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- . “The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity”, *The English Historical Review*, 90/357 (1975): 721-747.
- Frakes, James F.D. “Fora”, içinde *A Companion to Roman Architecture*, ed. Roger B. Ulrich ve Caroline K. Quenemoen, West Sussex: Blackwell Publishing Ltd, 2014.
- Henzen, Wilhelm, Giovanni Battista de Rossi, Eugen Bormann ve Christian Hülsen. *Corpus Inscriptionum Latinarum: Vol. VI: Inscriptiones Urbis Romae Latinae*. Apud G. Reimerum, 1876.
- Haldon, John. *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of A Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- . “The End of Rome? The Transformation of the Eastern Empire in the Seventh and Eight Century”, içinde *The Roman Empire in Context: Historical and Comparative Perspectives*, ed. Arnason, Johann P. ve Kurt A. Raaflaub, West Sussex: Wiley-Blackwell, 2011.
- Iara, Khristine. “Lingering Sacredness: The Persistence of Pagan Sacredness in the Forum Romanum in Late Antiquity”, içinde *Religious Practices and Christianization of the Late Antique City (4th – 7th cent.)*, ed. Aude Busine, Leiden, Koninklijke Brill, 2015.
- Inglebert, Hervé. “Late Antique Conceptions of Late Antiquity”, içinde *The Oxford Handbook of Late Antiquity*, ed. Scott Fitzgerald, New York, Oxford University Press, 2012.
- Jones, Arnold Hugh Martin. *The Later Roman Empire 284-602 Volume One*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1986.

- Kaçar, Turhan. “Geç Antik Çağ nedir?” içinde *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi*, ed. Turhan Kaçar ve Celal Şimşek, İstanbul, Ege Yayınları, 2018.
- Kaegi, Walter Emil. *Heraclius, Emperor of Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Kalas, Gregor. “The Divisive Politics of Phocas (602-610) and the Last Imperial Monument of Rome”, *Antiquité Tardive* 25 (2017): 173-190.
- . *The Transformation of the Roman Forum in Late Antiquity: Transforming Public Space*. Austin, University of Texas Press, 2015.
- Leader, Ruth E. “The David Plates Revisited: Transforming the Secular in Early Byzantium”, *The Art Bulletin*, 82/3 (2000): 407-427.
- Liebeschuetz, Wolf. “The Birth of Late Antiquity”, *Antiquité Tardive*, 12/24 (2004): 253-261.
- Mango, Cyril. “The Column of Justinian and His Successors”, içinde *Studies on Constantinople*, ed. Cyril Mango, Aldershot: Variorum, 2005.
- . “The Byzantine Inscriptions of Constantinople: A Bibliographical Survey”, *American Journal of Archaeology* 55/1 (1951): 52-66.
- . *The Empire of The New Rome*. London: Phoenix Giant, 1998.
- Marrou, Henri-Irénée. *Décadence romaine ou Antiquité tardive?* Paris: Éditions du Seuil, 1977.
- McKitterick, Rosamond. “The Papacy and the Byzantium in the Seventh and the Early Eight Century Sections of Liber Pontificalis”, *Papers of the British School at Rome* 84 (2016): 241-273.
- Mitchell, Stephen. *A History of Later Roman Empire: AD 284-641*. Malden (Mass.): Wiley Blackwell, 2006.
- Mitteilungen des Österreichischen Museum für Kunst und Industrie* 2, 1889, 15ff.
- Murray, John. *The Autobiographies of Edward Gibbon*. London, John Murray, 1897.
- Nicholas, F. M. “A Revised History of the Column of Phocas in the Roman Forum”, *Archeologia* 52 (1890):183-194.
- Ousterhout, Robert. “The Life and Afterlife of Constantine's Column”, *Journal of Roman Archaeology* 27 (2014): 305-326.
- Richardson, Lawrence. “Columna Phocae”, *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*. London: The John Hopkins University Press,1992.
- Roth, Leland M. *Understanding Architecture: Its Elements, History and Meaning*. New York: Routledge, 2018.
- Sarris, Peter. *Empires of Faith: The Fall of Rome to the Rise of Islam 500-700*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Sennett, Richard. *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Taş*. çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- Shahid, Irfan. “The Iranian Factor in Byzantium during the Reign of Heraclius”, *Dumbarton Oaks Papers* 26 (1972): 239-320.

Shephard, Jonathan. *The Cambridge History of the Byzantine Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Talbot, Alice-Mary. “The Restoration of Constantinople under Michael VIII”, *Dumbarton Oaks Papers* 47 (1993): 243-261.

Vasiliki Tsamakda, “König David als Typos des Byzantinischen Kaisers”, içinde *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter, Teil 1 Welt der Ideen, Welt der Dinge*, ed. Falko Daim ve Jörg Drauschke, Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2011.

Vasiliev, Alexander A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. çev. Tevabil Alkaç. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.

Ward-Perkins, Bryan. “The End of the Statue Habit, AD 284-620”, içinde, *The Last Statues of Antiquity*, ed. R. R. R. Smith ve Bryan Ward-Perkins, Oxford: Oxford University Press, 2016.

———. *The Fall of Rome and The End of Civilization*. New York, Oxford University Press, 2006.

Weisweiler, John. “From Equality to Asymmetry, Honorific Statues, Imperial Power, and Senatorial Identity in Late-Antique Rome”, *Journal of Roman Archaeology* 25 (2012): 319-350.

Wickham, Chris. *Framing the Early Middle Ages: Europe and Mediterranean 400-800*. New York: Oxford University Press, 2007.

Whittow, Mark. “Early Medieval Byzantium and the End of Ancient World”, *Journal of Agrarian Change*, 9/1 (2009): 134-153.

———. “Ruling the Late Roman and Early Byzantine City: A Continuous History”, *Past & Present*, 129 (1990): 3-29.